

Pavel Kouřil et al.

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 84
Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy

PROJET MORAVIA MAGNA

MORAVIA MAGNA

sous le patronage de

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
BRUXELLES

UNION INTERNATIONALE DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES
ET PROTOHISTORIQUES
(C.I.P.S.H. - U.N.E.S.C.O)

ISSN 1804-1345

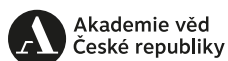
Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Pavel Kouřil et al.

Archeologický ústav AV ČR, Brno
Brno 2025

Kniha byla vydána s finanční podporou Akademie věd České republiky.

Kniha vznikla s Institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Autoři: Pavel Kouřil, Michał Kara, Veronika V. Muraševa, Naďa Profantová, Vladislav Ju. Sobolev, Martin Wihoda, Irina Je. Zajceva

Recenzenti:

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

doc. PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Brno 2025

© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., a autoři

Publikace je šířena pod licencí CC BY-NC-ND 4.0

ISBN 978-80-7524-102-3 (print)

ISBN 978-80-7524-103-0 (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2025-04

ISSN 1804-1345

Obsah

Slovo úvodem.....	7
Introduction	10
Kapitola 1	
Svět na okraji	13
– Martin Wihoda –	
Kapitola 2	
Podíl cizích elit na výstavbě země na příkladu Slezska 10.–11. století (hradisko v Opavě-Kylešovicích).....	21
– Pavel Kouřil –	
Kapitola 3	
Z Jómsborgu/Vinety/Wolinu do Olomouce aneb Od Baltu až na Moravu.....	57
– Pavel Kouřil –	
Kapitola 4	
Čechy, Pobaltí a severovýchod Evropy v 9.–12. století	65
– Nadě Profantová –	
Kapitola 5	
O funerální kultuře elit domény nejstarších Piastovců. Hroby s údajnými skandinávskými atribucemi na základě archeologických zjištění.....	93
– Michał Kara –	
Kapitola 6	
Staroruské kované opaskové ozdoby	119
– Irina Je. Zajceva, Veronika V. Muraševa, Vladislav Ju. Sobolev –	
Summary	143
Literatura a prameny	151
Seznam autorů	171

Slovo úvodem

Problematika doby vikinské byla a je jak v odborné komunitě, tak u laické veřejnosti nesmírně populární. Věnovaly se jí a věnují generace historiků i archeologů a našla své vyjádření v dnes už jen obtížně uchopitelném množství publikačních výstupů, jdoucích napříč nejvíce zainteresovanými zeměmi (Dánsko, Norsko, Švédsko, Finsko, Pobaltí, Polsko, Bělorusko, Ukrajina, Rusko, ale také Spojené království, Irsko, Island, Francie či Německo); fascinace Severany tu má dlouhodobou tradici a neuvěřitelnou výdrž. Kromě ryze specializovaných badatelských prací však vikinský syžet plnil i nepřehledné řady populárně-vědeckých pojednání, více či méně zdařilých románových děl, stálých expozic, výstav anebo výtvorů filmové a televizní produkce. Výsledky dosažené zejména archeologickým bádáním také představovaly významné politikum. Šlo jmenovitě o otázku možného podílu Skandinávců na etatizačním procesu obzvláště v Polsku a na Rusi (normanská a antinormanská teorie), otázku, která rezonuje i v současnosti, jakkoliv ne v takové míře a jednoznačnosti jako dříve, třebaže v dnešní Ruské federaci a dílem i v Polsku nabývá na aktualizaci. Naopak v našem prostředí byl široký okruh otázek spojovaný se sférou Vikingů či Varjagů reflektován spíše okrajově, byť v poslední době se objevilo několik seriózních monografií renomovaných zahraničních autorů vydaných v českém překladu, uvádějících čtenáře do jejich bohatého a mnohvrstevného světa.

Až donedávna se tak zdálo, že střed Evropy, a tedy i české země, byl zájmu a výraznější angažovanosti skandinávských válečníků, kupců a obchodníků, poněkud vzdálen. Sporé písemné prameny sice naznačovaly možnou, avšak nikoliv masovou přítomnost mužů severského původu na našem území

již v období velkomoravském a poté i v družinách přemyslovských knížat a patrně i jejich manželek, avšak doklady archeologické povahy, signalizující trvalejší pobyt, stále chyběly. Tato diskrepance doznala nyní významných korekcí díky terénním aktivitám posledních let, a to nikoliv v jádru přemyslovské domény, jak by se dalo nejspíše očekávat, nýbrž, svým způsobem však logicky, na východní periferii českého „státu“, na vzdáleném Opavsku. Zde bylo v rámci projektu zaměřeného na poznání dějin Moravy v přechodové etapě 10. až 11. století zkoumáno rané středověké hradisko v Opavě-Kylešovicích. Do té doby nepřiliš známé lokalitě se sice dostalo krátkodobé pozornosti již ve čtyřicátých letech 20. století, nicméně získané poznatky a jejich interpretace ani v nejmenším nenaznačovaly, že by mohla mít cokoli společného se severními či východními evropskými teritorii a být dávana do souvislosti s Vikingy anebo Varjagy. Nově provedené objevy však přinesly nečekané výsledky a prokázaly účast cizích elit na výstavbě této nížinné fortifikace, stejně jako jejich relativně dlouhodobé působení ve zdejším silně neklidném a exponovaném pásmu, na pomezí dvou rodících se středoevropských monarchií – přemyslovské a piastovské.

Dosažené vědomosti a jejich zpřístupnění zejména domácí badatelské obci (ale nejen jí) byly pro nás impulzem nabídnout formou kolektivní monografie nový pohled na rozsah a časový záznam přítomnosti těchto elit v českých zemích s akcentem položeným především na Slezsko a Moravu. Náplň publikace doplňují i příspěvky zahraničních autorů ze zemí, kde je vikinská tematika studována v tradičně rozsáhlejší měřítku, jejichž orientace a obsah nám podstatnou měrou přispěly nejen ke správné determinaci a interpretaci památek hmotné kultury,

ale i k pochopení úlohy, kterou tyto skupiny nově přichozích sehrály při organizaci a výstavbě země.

Co nám k přítomnosti Severanů v českomoravském prostoru sdělují nemnohé zmínky písemných pramenů, ukazuje úvodní výklad Martina Wihody (kapitola 1). Jeho *Svět na okraji* informuje, že jejich angažmá bylo spíše marginální, na Moravě neprůkazné, i když pravděpodobné, v Čechách jistější a lépe doložené, nikoliv však výrazné. V kontextu historické interpretace českých poměrů 10. století preferuje autor úvahu o jejich příchodu povětšinou ze slovanských oblastí dolního Polabí, kde se etablovali již od 9. věku, tedy z jakýchsi druhotných center, než přímo ze severu či východu Evropy, třebaže ani tuto možnost negovat nelze.

Všestrannému představení na české poměry výjimečného a ojedinělého objektu, za nějž můžeme kylešovické hradisko považovat, je věnována bazální studie předkládané publikace. Pavel Kouřil v kapitole 2 nazvané *Podíl cizích elit na výstavbě země na příkladu Slezska 10.–11. století (hradisko v Opavě-Kylešovicích)* prezentuje podrobný rozbor vybraných archeologických artefaktů a situací, majících klíčový význam pro představené chronologické, geografické i etnické reflexe. V kombinaci s výsledky řady přírodovědných analýz, ale i pramenů písemné povahy, hledá odpověď na základní otázky – kdo, kdy, v čím zájmu a k jakému účelu toto opevnění zbudoval, jaké bylo jeho poslání a postavení v sídelní struktuře, jak dlouho bylo funkční a proč. Konstatuje, že zásadní podíl na jeho vzniku měla v průběhu druhé poloviny 10. století specifická homogenní vojensko-kupecká pospolitost mužů, majících svým původem úzký vztah k východu a severu evropského kontinentu. Předpokládá, že jádro této elitní skupiny tvořili lidé spjatí se skandinávským kulturním okruhem, působící zde – zvláště v počátečních fázích – nejspíše ve službách velkopolských elit. Dává také ke zvážení, zda lokalita, jejíž význam v průběhu 1. půle 12. věku slábnul, nemohla někdy od přelomu 10. a 11. století plnit funkci piastovského kastelánského hradu (Gradice Golensicezke), zmiňovaného papežskou bulou z roku 1155, jehož lokalizace je dodnes předmětem řady protichůdných názorů.

Že v době polské přítomnosti na Moravě v závěru 10. až prvních decenníích 11. století mohli ve službách Piastovců eventuálně působící Skandinávci proniknout i do tohoto prostoru, vypovídá navazující kapitola 3 téhož autora *Z Jómsborgu/Vinety/Wolinu do Olomouce aneb od Baltu až na Moravu*. Vychází z unikátního nálezu parohového předmětu zdobeného v tzv. stylu Borre doby vikinské, prvního svého

druhu v českých zemích. Byl získán v areálu suburbia olomouckého hradu a předpokládá se jeho zhotovení ve Wolinu, situovaném na baltském pobřeží. Nositelé a uživatelé takto dekorovaných výrobků, majících mimo jiné prokazovat i jejich severský původ (?), měli mít úzkou vazbu ke skandinávskému milieu.

Vztah samotných Čech k severním a východním evropským oblastem (především k Polabí, Pobaltí, Velkopolsku a Kyjevské Rusi) není z pohledu archeologických zjištění příliš zřetelný, třebaže zejména druhá polovina 10. věku je v tomto směru na projevy vzájemných kontaktů přece jen bohatší. Rozbor dostupných artefaktů, ale i svědectví nečetných nemovitých dokladů, stejně jako příklady možného vzájemného ovlivnění přináší kapitola 4 Nadi Profantové, nazvaná *Čechy, Pobaltí a severovýchod Evropy v 9.–12. století*. Autorka zde prezentuje rozličné kategorie památek hmotné kultury a snaží se je v některých případech dát do kontextu historických událostí. Jde o jakousi inventuru archeologicky doložených styků či spojení se severským prostředím a obecně východním okruhem, o pokus odpovědět na otázku, zda historicky předpokládané orientaci pražských Přemyslovců v 10.–11. století severovýchodním směrem, odpovídá i archeologický obraz.

Upozornili jsme v prologu předcházejícímu anotaci jednotlivých kapitol na stále otevřenou otázku týkající se úlohy Severanů (vikinských, varjažských a ruských družin) při procesu formování piastovské, ale i rurikovské monarchie. Toto „horké“ téma, jež znovu významně nachází ohlas v polské historiografii a archeologii, je náplní statě předního polského archeologa Michała Kary *O funerální kultuře elit domény nejstarších Piastovců. Hroby s údajnými skandinávskými atribucemi na základě archeologických zjištění* (kapitola 5). Badatel podrobně shrnuje názory německé a polské vědy od prvopočátků zájmu až po současnost a kriticky reviduje i své vlastní poznatky, podle nichž měly být některé hrobové celky z Velkopolska a středního Polska připisovány raně středověkým skandinávským skupinám, především Švédům a Dánům. Zdůrazňuje význam molekulárních a stronciových analýz a jejich relace s archeologickými prameny a závěry a v tomto kontextu upozorňuje na některá klíčová moderně zkoumaná pohřebiště, jakými jsou např. Bodzia anebo Cieple a hodnotí na nich odkryté vybrané pohřby.

Konečně kapitola 6 z pera ruských archeologů Iriny Je. Zajcevy, Veroniky V. Muraševy a Vladislava Ju. Soboleva *Staroruské kované opaskové ozdoby* přináší kompaktní pohled na původ a produkci těchto okras, vyráběných v 9.–13. století v enormních sériích ve

čtyřech základních centrech – volžsko-bulharském, pokamském, středodněperském a novgorodském; neopomíjí však ani importy chazarské, maďarské, bulharské a samozřejmě ani skandinávské. Poskytuje základní informace o konstrukci opasků a úloze bronzových odlévaných ozdob na nich umístěných, rozšířených v rozsáhlých oblastech tehdejší Kyjevské Rusi (Staré Rusi) i za jejími hranicemi. Tam se mohly sice dostávat i jako obchodní artikl, ale především přinášejí svědectví o značné mobilitě svých nositelů, jako příslušníků vyhraněné sociální skupiny, hledající své uplatnění, zvláště v 10. a 11. století, i daleko na západě, ve středovýchodní Evropě; setkáváme se s nimi na obrovském teritoriu od Uralu a Volhy až po Odru.

Závěrem tohoto krátkého představení snad jen dovětek s přáním, aby si publikace, jež mimo jiné přináší průkazná svědectví dlouhodobější přítomnosti cizích elit na našem území a může tak přispět k hlubšímu poznání procesů, z nichž se v 10. a 11. století rodila česká státnost, našla své čtenáře. Může vést k prohloubení zájmu o vikinské „vlivy“ v okruhu profesionálních i laických zájemců a zároveň být podnětem znovu a pečlivě se věnovat vybraným již dříve nalezeným raně středověkým artefaktům, které, jak jsme se sami přesvědčili, s nimi mohou souviset.

Pavel Kouřil, Brno, prosinec 2025

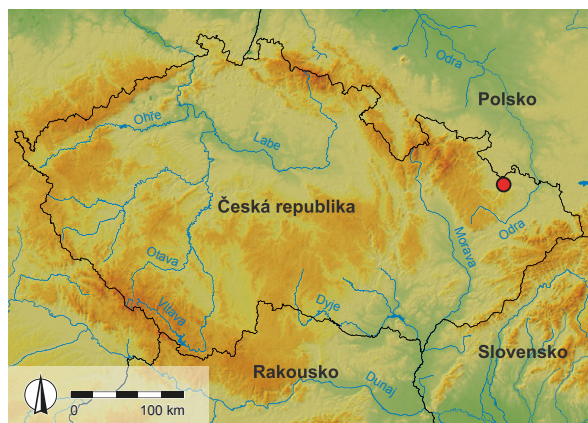
Podíl cizích elit na výstavbě země na příkladu Slezska 10.–11. století (hradisko v Opavě-Kylešovicích)

Pavel Kouřil

1. Úvod

Z pohledu sledovaného tématu představuje hradisko v Kylešovicích klíčovou a prozatím zcela ojedinělou lokalitu nejen v rámci českých zemí, ale i v širším kontextu středovýchodní Evropy. Dosavadní výsledky jak terénních aktivit, tak i následného teoretického vyhodnocení zřetelně odhalují její dosud netušený výpovědní potenciál a mimo jiné poměrně výrazně promlouvají i do diskuse o vzniku, počátcích a fungování raně státní organizace na pomezí dvou rodících se středoevropských monarchií – české a polské. Vědomi si nadregionálního významu této fortifikace, dovolíme si v následném textu podat obsírnější informace o relevantních údajích a poznatcích s ní souvisejících.

Slovanskému osídlení, ale nejen jemu, nebyla na území severní Moravy ani tzv. českého Slezska, do značné míry osazeném německy mluvící populací, až do konce válečných událostí roku 1945 věnována příliš velká pozornost.¹ Tato nepříznivá situace se začala rychle měnit po osvobození, kdy byla zahájena celá řada archeologických výzkumů, směřujících k hlubšímu poznání památek souvisejících se slovanským obdobím; tento trend, akcentující slovanské prostředí a jeho minulost, pak zrychlil své tempo zejména po převratu v roce 1948. Tak bylo již v prvních poválečných letech (1946–1947) započato i s výzkumem hradiska v Kylešovicích, dnes integrální součástí města Opavy (obr. 2.1). Výzkum zde prováděl Josef Poulík, v té době vedoucí brněnské pobočky Státního archeologického ústavu v Praze.²

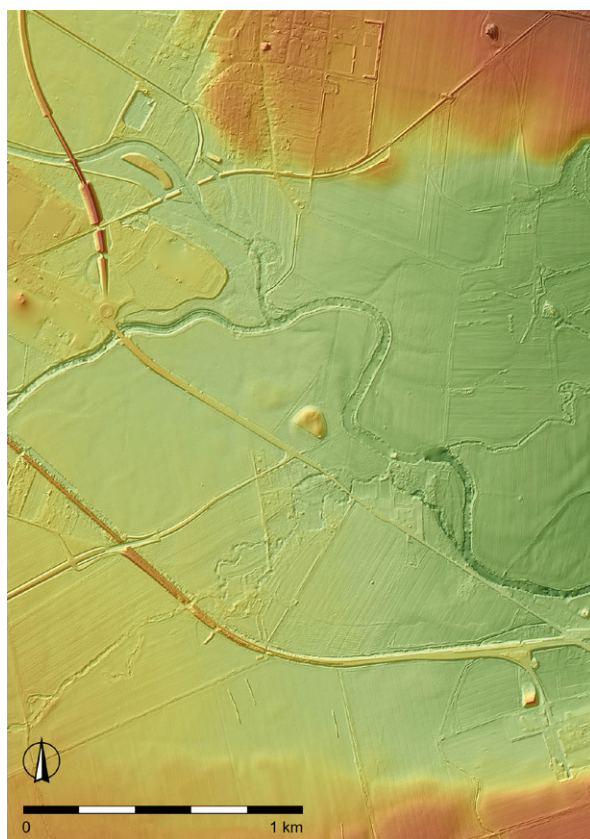
Obr. 2.1. Opava-Kylešovice. Lokalita vyznačená na mapě České republiky. Autor M. Filip.

Samotné opevnění je situováno na pravém břehu stejnojmenné řeky ve vzdálenosti 80–100 m od jejího koryta, nedaleko původního soutoku s od jihu přitékající Moravicí (obr. 2.2); v minulosti šlo o obtížně prostupnou podmáčenou a bažinatou nivu. Představuje velmi pravděpodobně jednoduchý útvar mající v současnosti nepravidelný oválný tvar (cca 130 × 90 m) s lehce mísovitě prohnutou jihozápadní částí; nad okolní terén se zvedá přibližně 3–4 m, průkazné stopy případného předhradí nebyly zjištěny. V písemných pramenech je zmiňován až v polovině 16. věku, do odborné literatury byl uveden ve 20. letech minulého století pod názvem Kylešovské hradisko.³ Nejstarší vyobrazení najdeme na situačním plánu stavby slezsko-haličské

1 Blíže viz Pavel KOUŘIL, *Opavská expozitura*, in: L. Poláček et al. *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně, 1920 – 1970 – 2020*, Brno 2021, s. 80–87.

2 Josef POULÍK, *Nové slovanské výzkumy na Moravě, Vznik a počátky Slovanů 2*, 1956, s. 256–257.

3 Pavel KOUŘIL, *Slovanské osídlení českého Slezska*, Brno – Český Těšín 1994, s. 33.

Obr. 2.2. Opava-Kylešovice. Lidarový snímek hradiska (letecké laserové skenování). Zdroj dat ČÚZK.

komunikace z roku 1776, na jejíž realizaci byla jeho podstatná část (minimálně jedna třetina), bohužel, odtěžena. Uvedený fakt podporuje mimo jiné i skutečnost, že právě v místech odebraného segmentu je konstatována zvýšená frekvence nálezů, a rovněž magnetometrické měření prokázalo, že zde probíhala dnes již nedochovaná obvodová hradba. K dalšímu poškození valového tělesa došlo v 2. polovině 30. let 20. století, když do něj byla vsazena československá pohraniční obranná pevnůstka, tzv. řopík.

Při regulaci toku Moravice v roce 1881, byl v bezprostřední blízkosti jejího ústí do řečiště Opavy a v těsném kontaktu s hradiskem zachycen sklad mincí a drobných stříbrných plastik, známý jako depot komárovský. Bohužel prudká voda strhla a odnesla jeho převažující část, dílem byl rozchvácen i přítomnými dělníky, takže se z něj dochovalo pouze torzo – 12 denárů a stříbrná závěsná animální plastika, snad znázorňující beránka (*Agnus dei* ?) (obr. 2.3); s výjimkou jediné české ražby Boleslava I. (935–972 ?) šlo o produkci říšských mincoven, nejstarší se hlásí již do 3. čtvrtiny 10. století – doby vlády Jindřicha II. Bavorského (955–983, 985–995). Soubor je možno klasifikovat jako tzv. depot zlomkového stříbra (*Hacksilberfund*), k němuž se z moravskoslezského prostoru řadí obdobné, avšak mnohem rozsáhlejší depoty tohoto typu z Kelče (tpq. 999), Kojetína-Popůvek (tpq. 991) a nejnověji i Bošovic (tpq. cca 992); jako terminus post quem jeho ukrytí je s určitou opatrností udáván rok 1002 (dnes ztracený denár císaře Jindřicha II. 1002–1024).⁴ Všechny jmenované sklady, hlásící se v podstatě do poslední dekády 10. věku, svým složením vcelku jednoznačně tendují především ke slezskému milieu⁵ a dokládají opětovnou aktivaci a význam severojižních dálkových komunikací v průběhu 2. půle 10. století, směřujících přes Moravu do Podunají; zároveň svým obsahem naznačují, že zemi lze, na rozdíl od Čech, přiřadit spíše k tzv. dirhamové zóně.⁶

Zmíněný archeologický výzkum realizovaný v letech 1946–1947 a v malém rozsahu provedená záchranná akce v roce 1965 přinesly z pohledu hmotné kultury jen keramické zlomky, nebyl získán žádný metalický artefakt.⁷ Keramika byla pracovně rozčleněna do čtyř základních skupin a kladena do 9.–10. století,⁸ později převážně do průběhu 2. poloviny 10. až 11. věku s tím, že nebylo prozatím zcela jasné, do kterého úseku ji v rámci 11., popřípadě i 12. století můžeme vřadit.⁹ Bylo konstatováno, že

4 Blíže Věra MICHNOVÁ – Luboš POLANSKÝ – Kateřina TOMKOVÁ – Markéta TYMONOVÁ, *Komárovský poklad. Revize dochované části torza depotu*, Numismatické listy 65-3, 2010, s. 98–126, tam další relevantní literatura; také Vlastimil NOVÁK – Jan VIDEMAN – Pavel KOUŘIL – Lukáš RICHTER – Martin ZMRZLÝ, *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách / Hacksilver hoard back to the end of the 10th century AD and found in Kojetín-Popůvky, Czech Republic*, Monumenta numismatica 3, Praha 2016, s. 82–84, 136–137.

5 Barbara BUTENT-STEFANIAK – Dorota MALARCZYK, *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII wieku)*, Wrocław 2009, zejm. s. 190–196, uvádějí velmi malý počet depotů zlomkového stříbra ze závěrečného decennia 10. století.

6 Viz také pozn. 133.

7 Boris NOVOTNÝ, *Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích*, Časopis Slezského muzea XI, série B, 1962, s. 65–80; Jaroslav KRÁL, *Slovanské hradisko v Opavě-Kylešovicích*, Přehled výzkumů 1965, 1966, s. 72–73.

8 B. NOVOTNÝ, *Výzkum*, s. 69–70.

9 Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Hradiska 10. – 12. století na severní Moravě a v českém Slezsku*, in: K. Chrzan – K. Czaplá – S. Moździoch, eds.

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 84
ISSN 1804-1345

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Pavel Kouřil et al.

Autoři: Pavel Kouřil, Michał Kara, Veronika V. Muraševa, Naďa Profantová, Vladislav Ju. Sobolev,
Martin Wihoda, Irina Je. Zajceva

Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy
Redakce: Markéta Kamenská, Martina Kudlíková

Technická redakce: Hedvika Bříňková, Jan Šimek
Jazyková korektura: Alexandr Průša
Proofreading: David Joseph Gaul
Překlady: David Joseph Gaul, Jana Gryc, Pavel Kouřil, Iveta Krejčířová, Martin Krůl, Olga Miciak
Sazba a obálka: Milan Filip
Tisk: Tiskárna Helbich, a. s., Valchařská 36, 614 00 Brno
První vydání

Vydavatel: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno, www.arub.cz

Brno 2025

ISBN 978-80-7524-102-3 (print)
ISBN 978-80-7524-103-0 (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2025-04

Akademie věd
České republiky

ARĚB

Archeologický ústav
AV ČR, Brno

ISBN 978-80-7524-102-3

